

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

N É M E D I

1. Az időben előre haladva így alakul a Pest megyei Kisnémedi neve: 1067k./1267: Nywyg /ÁUO. 1: 26/ /ez esetleg Alsónémedit jelöli/, 1268: ...sub villa Superioribus Neueg /CSÁNKY-GÁRDONYI: Budapest történetének okleveles emlékei I. Bp., 1936. 102/ -- ekkor már megkülönböztették alsó és felső Némedit /vö. BARTFAI: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002--1599-ig. Bp., 1938. 11/; 1334: Niveg /DL 98063/, 1332--7: Nevig /ORTVAI: Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején Bp., 1891. I, 113/, 1401: Nemegh /DL 42760/, 1425: Nemeg /DL 43654/. Kisnémedi további későbbi alakváltozataira vö. SZARKA GYULA: A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában (Vác, 1940. 83). Hasonló nevű helységeket találunk az egykori Zala, Sopron, Baranya, Bars, Bihar és Zaránd megyében /vö. MOLLAY: Német--magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig Bp., 1982. 105/.

A név eredetére -- komolyan számbavehető módon -- eddig két etimológia született. Az egyik KNIEZSA ISTVÁNÉ, aki /Magyarom. I, 192/ a Bihar megyei Nyüved nevét a nyü szóból, esetleg hasonló személynévből származtatja. Nehézsége ennek a magyarázatnak, hogy Kniezsa nem tud a névadás alapjául szolgáló személynevet kimutatni. Kniezsa etimológiáját fogadja el KISS

LAJOS /FNESz/, aki megpróbálja ide venni a Dömösi Összeírás Nue személynevét /MNY. XXXII, 132/. Baj van azonban Kiss olvasatával: nem tudni, hogy a Nue alakot Nyű-nek vagy Noé-nak olvassa-e, mivel ugyanezt a Nue-t a Nova névcikkben is felhasználja. Ha Nyű, nem lehet Noé, ha pedig Noé, nem lehet Nyű. Mivel mindkettő nem lehet egyszerre, az adat idevonhatósága legalábbis megkérdőjelezhető. /Csak zárójelben jegyzem meg, hogy igen nehéz elfogadni azt a fajta bizonyítást, amely egy helynevet úgy magyaráz, hogy vele nagyjából egyidejű személynevet keres csupán, és ebből vezeti le a helynevet. A kielégítő bizonyításhoz a helynév és a személy közvetlen kapcsolatára utaló híradás is szükséges lenne. Ilyenfajta, történetileg is kielégítő bizonyításra ad példát KRISTÓ GYULA /Tanulmányok az Árpád-korról Bp., 1983. 399./ Továbbá: a név hét megyében is ismeretes. A helynévnek ezzel a nagy előfordulási számával nem áll arányban az egyszeri, bizonytalan olvasatú Nue személynév. Végül: egyáltalán nem biztos, hogy a helynév -d képzővel alakult. Ha pedig -g a képzője, egész máshol kell keresnünk a megoldást, hiszen a -g deverbális nomenképző, vagyis nem járult névszóhoz /vö. BARTHA: Szók. 69--70/.

A másik számbajöhető magyarázat MOLLAY KÁROLY nevéhez fűződik. Véleménye szerint /i.m. 106/ a helynév a nyű 'tép, szagat' ige -g képzős származéka, „amely mint nomen agentis '/kender/-nyűvő'-t jelenthetett", és -- Mollay szerint -- a szolgálónépek egy eddig ismeretlen rétege, a kendernyűvők laktak volna a helységet. Ám se HECKENAST /Fejedelmi /királyi/ szolgálónépek a korai Árpád-korban Bp., 1970./, se GYÖRFFY /István király és műve Bp., 1977./ nem említi kendernyűvő szolgálónépeket. Ezek feltételezéséhez jó lenne valami fogódzó legalább a Mollay említette KUMOROVITZ-könyv /Veszprémi regeszták Bp., 1953./ okleveleinek szövegében. Ám ezekben nincs szó itt élő kendernyűvőkről, van viszont szó egyszer három nemesről /1293: Bense, Leu, Olyuanth nobiles de Neuygh - Kumorovitz: i.m. 29/. Továbbá egy 1339-es oklevél szerint emez említett Newegh-ben /Zala, ma Veszprém megye/ egykor királyi pecérek /lyciscarii domini regis - Kumorovitz: i.m. 315/ laktak.

A királyi pecérek pedig vadászkutyák kiképzésével foglalkoztak, nem kendernyűvéssel. Ezen kívül: miért éppen a Balatonfelvidék erdős, dombos vidékén /ott található a Mollay által vizsgált helység/ telepednének meg a kendernyűvők? És miért éppen a nyűvést választanák ki a kenderfeldolgozás munkame-
netéből ilyen hangsúlyosan? Miért nincsenek tiloló, gerebe-
nező, motolláló falvak? Úgy tűnik tehát, hogy ennek az etimo-
lógiának is vannak meg nem válaszolt kérdései.

Két kevésbé valószínű magyarázatot ismer még a szakiroda-
lom. Zimmermann ötletét Mollayval együtt teljesen valószínűt-
lennek tarthatjuk /i.m. 105/. Más elképzelés szerint Némedi
esetleg a szláv *Nevid személynévből származhat /FNESz/; e ma-
gyarázat nehézsége, hogy ilyen személynév nem ismeretes, csak
későbbi Nevida cseh családnév.

2. A következő etimológiai kísérletben feltételezem, hogy
a név magyar névadás terméke. Elfogadom továbbá, hogy a név
ejtése eredetileg [níűig, néűeg] lehetett /Mollay i.m. 106/.
A Mollay által bőségesen idézett adatokból is nyilvánvalónak
látszik, hogy a név az ómagyar kor elején keletkezhetett, mi-
vel a XI. században is több helyen említik már. Mollayhoz ha-
sonlóan úgy látom, hogy a névadás alapjául szolgáló magyar
közszó a nyű ige. A helynév ennek az igének képzős származéka.
Kérdés azonban a képző jellege: -g, -gy, vagy -d-e a képző. A
korai adatok általában -g-vel szerepelnek, ám ez a betű a g
és a gy hangot is jelölhette /vö. KNIEZSA: HirTört. 15/. Ese-
tünkben a g betű minden bizonnyal g hangot is jelöl: a legel-
ső hiteles adat -- állítja Mollay -- a pannonhalmi oklevél
/1153/ nivic alakja /a többi, ennél korábbra mutató alak csak
későbbi átíratban maradt fenn/. Mollay meggyőzően bizonyítja,
hogy az adatközlő, bizonyos Adalbert zöngétlen lenist [G] ej-
tett, s a scriptor ezt c-vel írta át /i.m. 107/. Mivel a -g
képző csak igéhez járul, /ellentétben a -d-vel és a -gy-vel,
melyek pedig csak névszóhoz járulnak -- vö. BARTHA: Szók.
69--70, 102--5/, az igei alapszó meglétét is el kell fogad-
nunk. Bár a későbbi alakváltozatok a -g képzőnek ellentmonda-
ni látszanak, ez az ellentmondás csak látszólagos: az eredeti

jelentés elhomályosulásával alakultak ki a -d-s ejtésű változatok, valószínűleg a nagy számban előforduló árpád-kori -d képzős helynevek analógiájára.

De ebben a nyüvegben én nem nomen agentis /kendernyüvő/ látok. BARTHA szerint /i.m. 70/ ugyanis a -g nem csupán nomen agentis, hanem nomen acti szerepű képző is lehet. A nyüveg tehát nem csak nyüvőt, hanem nyüvött dolgot, nyüvött helyet is jelenthet. Mostmár azt kellene kideríteni, hogy a -g képzős egyéb helynevek milyen -g képzőt hordoznak: nomen agentis vagy nomen acti funkciójút-e. Nem sok ilyen helynév akad. Mindenképpen ide vonható Dengeleg /ma Egyházasdengeleg/ és Toldalag /vö. PAIS: MNY. VII, 412--3/. Ide tartozik továbbá Csepreg /1255: Cheperég/, amely a cseperedik ige származéka, továbbá Cserdi /1326: Chereg/, mely a régi magyar ^{sz}ser ~ sir ~ sür ige származéka, s tulajdonképpeni értelme 'szövevényes, bozotos hely, sűrű' /FNESz/ -- esetleg ide vonható Söréd és Csörög neve is. /A FNESz ugyan másként magyarázza a Csörög helynevet, de az 1334-es oklevél -- DL 98063 -- együtt említi Cherg és Niveg birtokot. Csörög és Némedi tehát nem csak tipológiailag, hanem földrajzi helyzetét tekintve is összetartozhat./ Szintén ide vehető Homrogd és Magyarhomorog neve, mely egy ^{sz}homor ige /vö. TESz homorú/ -g képzős származéka, jelentése e szerint: hajlás. E néhány példa azt mutatja, hogy a -g képzős helynevekben sokkal inkább egy nomen acti szerepű -g képzővel kell számolnunk, semmint egy nomen agentis szerepével.

Némedi neve tehát nyűtt, letarolt, irtott, szántóföldi művelésre alkalmassá tett helyet jelölhetett, s így tulajdonképpen az irtás, irtvány szinonimája.

Mollay magyarázatát nem csupán jelentéstani, hanem földrajzi megfontolások alapján sem tartottam meggyőzőnek. Saját, főntebb kifejtett véleményem szerint a nyüveg típusú helynevek irtásföldet jelentettek. Alátámasztja-e a földrajzi környezet ezt a vélekedést? A Baranya megyei Nevegyről azt tudjuk, hogy Pécsvárad mellett, attól északra feküdt, tehát ott, ahol a korabeli erdőhatár húzódtott /GYÖRFFY: 251. és 349/. A Bars megyei Névedről FÉNYES ELEK /Magyarország geographiai szótára

I--IV. Pest, 1851/ írja, hogy van erdeje. Kisnémedi közelében eléggé kiterjedt erdőség található, a tőle északra fekvő falut Püspökszilágynak hívják, Némedi déli határában pedig, Václahartyánban a Haraszt dűlő található. A Veszprém megyei Nyüved-völgyben levő /PESTY: III, 86/ Balatoncsicsóról, Herendről és Szentantalfáról szintén Fényes állítja, hogy sok erdeje van. A Nagyváradtól északra fekvő Bihar megyei Nyüved ugyan síkságon található, ez azonban nem zárja ki, hogy az Árpád-korban ne lehetett volna ott erdő. A földrajzi adatok tehát, ha egyértelműen nem igazolják is az irtásföld jelentést, mindenesetre inkább támogatják, mint ellentmondanak neki.

HEGEDŰS ATTILA

A P O S T A G

A FNESz. a következő magyarázatát adja az Apostag helynév eredetének: „Talán elhomályosult összetétel, s előtagjában a m.R. Apos /1211: Opus: PRT. 10. 512./ szn, utótagjában pedig az „egy darabban levő szántóföldek” értelmű tag fn. rejlik.”

JANKOVICH MIKLÓS /1773--1846/ „Magyar szó-nemzés ötven példakban” /1812/ című munkájában egészen más megoldást javasol: „Ezen nevezet valóságos görög szó, t.i. Ἀποστολος ἄβλος annyit tesz, mint sz. Apostol.”

NAGY LAJOS /1883--1954/, a község szülötte, A menekülő ember /Bp. 1954/ című önéletrajzi regényében szintén felveti a kérdést, s -- bár nyilván nem nyelvészetileg megalapozottan -- megoldást is ajánl: az após + tag összetételt látja valószínűnek.

Végül megemlíthetjük az egyik helyi lakos magyarázatát is, főként azért, hogy érzékeltessük a kérdéssel kapcsolatos teljes bizonytalanságot. Történelmünk egy idegen elnyomástól terhes korszakában -- mondja a romantikus történet -- összeesküvést szöttek a nemzet legjobbjai. Titkos találkozáik színhelyül, ki tudja, miért, az apostagi templomot választották.